

**НАСЛІДУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ ДЕНАРІЯМ VIII–XI СТОЛІТЬ ЯК
ОБ’ЄКТ НУМІЗМАТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Статтю присвячено найбільш маловивченим нумізматичним об’єктам у вітчизняній спеціальній літературі – наслідуванням європейським денаріям, знайденим, зокрема, на українських землях.

Ключові слова: наслідування, європейські денарії, монети, нумізматики, дослідження.

Спеціальних нумізматичних праць радянського та сучасного українського періодів, присвячених наслідуванням монет не так вже й багато. Якщо не брати до уваги оприлюднені останнім часом (у тому числі в мережі Інтернет), відносно численні статті з проблеми наслідувань золотоординським дірхемам у давньоруських князівствах на території України, то ґрунтовні вітчизняні дослідження щодо наслідувань середньовічних монет фактично відсутні. Свого часу побіжно наслідувань куфічним дірхемам на території України торкнувся М. Брайчевський [1, с. 164], який, до речі, одним із перших почав вивчати знайдені на наших землях наслідування давньоримським монетам [2, с. 84–91]. До слова, нині видано фундаментальний каталог наслідувань античним монетам, складений відомим (на жаль, вже покійним) російським нумізматом-колекціонером А. Сергеевим за матеріалами своєї колекції [6], яку за його заповітом, передано до Державного Історичного музею (м. Москва).

Найбільш маловивченим нумізматичним об’єктом у вітчизняній спеціальній літературі, на нашу думку, є наслідування європейським денаріям, знайденим, зокрема, на українських землях. Мабуть така ситуація пов’язана з тим, що в офіційних археологічних звітах фактично відсутні згадки про такі знахідки. Та й взагалі реєстрація знахідок західноєвропейських денаріїв в Україні у спеціальних археологічних виданнях мінімальна. Зокрема, В.М. Потін у своїх працях надав статистику знахідок західноєвропейських денаріїв та деяких типів їх наслідувань на території Давньої Русі та Прибалтики [3; 4]. За його даними на території України фактично відсутні зареєстровані знахідки наслідувань західноєвропейським денаріям. Єдиним винятком є скарб денаріїв, знайдений в селі Дениси Переяслав-Хмельницького району Київської області. Та й то, йдеться про уламки напівбрактеатів м. Хедебю X століття, що наслідували денарії м. Дорестад. Безперечно, ареал знахідок західноєвропейських денаріїв – це північний захід Росії та Прибалтика. Певна інформація про знахідки західноєвропейських денаріїв, у тому числі їх наслідувань, наведена у книжці Т. Равдіної [5], але наслідувань європейським денаріям, знайдених під час археологічних розкопок на території України, там немає.

Останнім часом в Україні набув поширення аматорський пошук старожитностей за допомогою металодетекторів на територіях, що не є археологічними охоронними зонами. Ці пошуки дозволили віднайти численні нумізматичні пам’ятки, зокрема деякі західноєвропейські денарії VIII–XI століть (нижня хронологічна межа визначена початком карбування власне денаріїв у середньовічній Європі, а верхня – пов’язана з фактичним припиненням масового неофіційного наслідування англо-саксонських та німецьких денаріїв). Окремі знахідки потрапили на українські аукціони й їх зображення дали можливість ідентифікувати ці денарії як наслідування.

Тут хотілося б навести деякі дані щодо такого роду знахідок відповідно за класифікацією наслідувань західноєвропейських денаріїв.

Перша група – це офіційні державні емісії, що наслідували зображення та написи монет певних типів інших держав. У межах означеного нами періоду це були, наприклад, денарії Каролінгів, зображення храму і хреста на яких став у подальшому улюбленим сюжетом для імператорів Священної Римської імперії, офіційних випусків польських і чеських королів, німецьких князів, єпископів та інших можновладців. Пенні англійських королів, особливо

Етельреда II, завдяки їх масовому надходженню до Скандинавії як «відступної» данини, надав розвиток монетних типів офіційних емісій королів Данії, Швеції та Норвегії першої половини XI століття. Подібного роду наслідування в історії грошового обігу в Європі типові, оскільки єдиний грошовий обіг надавав перевагу перевіреним часом монетним випускам держав, які й намагалися наслідувати в інших країнах. Іноді такі випуски не претендували на зовнішній обіг, а були призначені для внутрішнього користування. Так, у Швеції денарії, що відносять до випусків Олафа Шетконунга, мають значно вищу вагу, ніж їх англійські прототипи. Якщо вага пенні Етельреда II не перевищувала 1,8 г, то шведські аналоги могли коливатися у ваговому діапазоні від 1,9 до 3,2 г при тій же якості срібла. До того ж, десь третина цих монет мала незвичну квадратну форму. Слід зауважити, що шведські денарії, завдяки високій пробі срібла, теж мали авторитет у Європі, але не були поширені через малу кількість їх випусків. Є випадки наслідування навіть квадратній формі і певною мірою зображень цих денаріїв, наприклад, трірським єпископом Еберхардом (1047–1066) з вагою 2,40 г (при тому, німецькі денарії цього часу фактично не перевищували вагу в 1,50 г, а той були ледь більше 1,00 г!). Мені відомі тільки три випадки знахідок в Україні офіційних скандинавських емісій за останнє десятиліття: це уламок напівбрактеата м. Хедебу Х ст. (Чернігівська обл.), денарій Олафа Шетконунга (Київська обл.), данський денарій короля Данії і Норвегії Магнуса Доброго (Чернігівська обл.).

Друга група – це неофіційні випуски племен, племінних об'єднань (що мали чи не мали початкові ознаки державності) Європи. Ці наслідування денаріїв, виготовлені з незначними відхиленнями від проби оригіналів, можна було б за аналогією з античними, назвати «варварськими» (хоча, на мою думку, поняття «варварства» скоріше морально-етичне, а за цим показником тогочасні «цивілізовані» держави мало чим перевищували рівень суспільств племінних груп). До VIII століття відносять поодинокі наслідування срібним монетам Меровінгів. Хоча оригінальні прототипи і самі мали «варварський» вигляд, ці наслідування були ще більш варваризованими. Мені відома тільки одна знахідка в Україні срібної монети, яку можна віднести до наслідування меровінгського денарія (Фото 1) з більш-менш подібним визначеним прототипом (Фото 2). У VIII столітті найбільш потужними за масштабами були наслідування англо-саксонським скеатам у Фрізії, загальний потік яких чи не перевищував темпи карбування оригінальних англійських монет, а завдяки високій якості срібла набув значного поширення. Така ситуація також пояснюється тим, що фрізи, маючи вже певне державне утворення, відзначалися активною торгівлею (у тому числі й морською), що потребувало певного грошового забезпечення. І у подальшому фрізи відзначалися наслідуваннями монет Каролінгів. Але тут є один момент. Відомі досить високоякісні наслідування золотих монет Людовика Побожного, що їм приписують, а також з досить високою пробою його денаріїв, але водночас значно нижчим показником ваги. Є також екземпляри з низькою вагою і майже білонові, що вже можна навіть віднести до фальшованих випусків. Можливо, саме до таких випусків відноситься знахідка у Житомирській області (Фото 3), що наслідувала денарій сина Людовика Побожного Лотаря Першого.

До першої половини XI століття, як було зазначено вище, відноситься досить значне за кількістю штемпелів офіційне шведське карбування. Але багато випусків, що приписують Олафу Шетконунгу [5, за каталогом №№ 52; 56; 57; 305; 367 та багато інших], за стилем виконання є настільки «варварськими», що певну їх частку можна віднести до продукції інших представників Великого Балтійського регіону (так обережно такі емісії визначають на деяких американських аукціонах). На нашу думку, це може бути карбування також народів, що населяли тогочасну Фінляндію. У згадуваній вище праці А. Сергеєва, дещо виходячи за її хронологічні межі, автор торкається теми так званих «балтійських міліарісіїв». Дозволю собі процитувати його: «Это всегда близкие подражания, удачно воспроизводящие изображения и стилистику прототипа, но надписи искажены и плохо читаются... Серебро их хорошее, вес приближается к весу прототипа (до 2 г) – и вообще на первый взгляд их трудно отличить от монет византийского производства... Любопытен факт, что в Финляндии найдено 19 византийских милиарисиев и 15 подражаний (им – С.К.). То ли в тех краях было место чеканки, то ли там пролегал рубеж денежного обращения, на котором монеты оседали» [6, с. 236]. До

речі, на нашу думку, саме таке наслідування було знайдено в Житомирській області (Фото 4). Можна припустити також, що десь на території Фінляндії було карбовано і «варварські» наслідування англійським пенні. Однак, не можна виключити, що вони продуковані також балтійськими слов'янами. Такого виду наслідування, яке можна визначити як «балтійське», було знайдено в Чернігівській області (Фото 5), а також Київській області (Фото 6).

Слід зауважити, що існує дуже значна кількість наслідувань німецьким денарієм Оттона III та Адельгейди, карбовані, як вважають, західними (балтійськими, поморськими) слов'янами. Так, на польських аукціонах останніми роками вони представлені досить цікавими видами [5] (див., наприклад, <http://wcn.pl/auctions/52/browse?cat=9804&page=3> позиції 85, 86, 87, 89–100; <http://wcn.pl/auctions/53/browse?cat=9712&page=3> позиції 78–84; <http://wcn.pl/auctions/51/browse?page=7> позиції 138–141). В Україні також знайдені деякі види таких наслідувань (Фото 7 та 8), а також наслідування, що представляє комбінацію зазначеного денарія та англійського пенні (Фото 9). Крім наслідувань цього виду денаріїв, на польських аукціонах також наявні наслідування англійському пенні Етельреда II (?) та раннім випускам так званих «вендок» кінця X століття. Також відомі наслідування денарієм баварських герцогів другої половини X століття та їх фрагменти, знайдені, наприклад, у скарбі на території Польщі [7]. Ці монети карбувалися зі срібла різної проби і призначалися для внутрішнього обігу. В Чернігівській області також знайдено високопробний фрагмент такого денарія (Фото 10).

Третю групу складають наслідування, які можна визначити як фальшовані монети. Їхньою відмінністю від попередньої групи є те, що вони переважно мають мідну основу (інші метали чи сплави невідомі) і були у часи свого функціонування покриті срібною плівкою або срібним порошком. Більшість їх не наслідують жодні зразки денаріїв і мають зображення хрестів часто різних форм з обох сторін (Фото 11, 12.). Хоча, безперечно, подібні оригінали і були карбовані в Дортмунді (Фото 13), але обмежена ступінь їх поширення не дає підстави говорити про те, що вони були прототипами для цих монет. Знахідок фальшованих монет в Україні значно більше, ніж наслідувань другої групи. У деяких прототипи дуже добре визначаються – це, наприклад, денарії Йєвера герцога саксонського Ордульфа чи графа саксонського Германа (Фото 14), кельнських монет (Фото 15) або «ранніх вендок» (Фото 16). Однак, крім досить примітивних, грубих й часто огидних на вигляд наслідувань, в Україні також мають місце знахідки, виготовлені досить високоякісно. Наприклад, знайдений в Київській області фальшований денарій, що наслідував монету єпископа Бернольда, карбованого у голландських містах Гронінгені чи Девентері (Фото 17). Безперечно, що місце карбування цих наслідувань, як і другої групи, визначити важко. Чи то винахідливі підприємці «доставляли» із Заходу на Русь фальшовані денарії, чи то такі ж місцеві діячі виготовляли їх на збиток грошовому обігу чи як прикраси – складові намиста. Певною мірою вирішити це питання з якимось із видів наслідувань могли б знахідки штемпелів або форм для їх виготовлення. Наприклад, форми для лиття наслідувань дирхемів відомі на території Давньої Русі [1, с. 164]. Дуже цікавою з точки зору вивчення означеного питання є стаття Матеуша Богуцького щодо знахідок фальшованих денаріїв на території ранньосередньовічної Польщі [8]. Вона відзначається чудовою бібліографією та її аналізом, і розглядає не тільки фальшовані імітації, а й інші групи наслідувань, знайдені на території Польщі. Переважна більшість цих фальшованих денаріїв – мідні імітації, що мають зображення хрестів з обох сторін. Але у цих зразках чітко визначається їх прототип – так званий тип «малих вендок», що карбувалися в Саксонії (Магдебург та інші міста?), а також, як вважають, деякими польськими емітентами, і були поширені на території північної Польщі у другій половині XI століття.

Загадки щодо походження деяких наслідувань особливо цікаві, оскільки мають певні ознаки, відсутні у розглянутих групах. Наприклад, в Івано-Франківській області було знайдено три (вірніше, два з половиною) денарія, хоч і типові за зображенням (хрести з обох сторін), але з написами невідомими знаками, що нагадують руни. Ці наслідування мають мідне ядро (видно на розломі монет), яке вкрите шаром низькопробного срібла (Фото 18).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчевський М. Ю. Нумізмати́ка в темах давньої історії східнослов'янських племен / М.Ю. Брайчевський // Історичні джерела та їх використання / Ін-т історії АН УРСР; Архів упр. при РМ УРСР. – К.: Наукова думка, 1964. – Вип. 1. – С. 141–166.
2. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України / М.Ю. Брайчевський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 244 с., 9 табл.
3. Потин В.М. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв.: историко-нумизматический очерк / В.М. Потин – Л.: Сов. художник, 1968. – 239 с.
4. Потин В.М. Топография находок западноевропейских монет X–XIII вв. на территории древней Руси / В.М. Потин // Тр. Гос. Эрмитажа – Л.: Сов. художник, 1967. – Т. 9. – Вып. 3. Нумизматика. – С. 106–185.
5. Равдина Т.В. Погребения X–XI вв. с монетами на территории Древней Руси: каталог / Т.В. Равдина. – М.: Наука, 1988. – 149 с.
6. Сергеев А.Я. Монеты варварского чекана на территории от Балкан до Средней Азии: каталог коллекции А.Я. Сергеева в ГИМ / А.Я. Сергеев. – М.: ГИМ, 2012. – 251 с.
7. Andrałójć Mal. Early Medieval Hoard Kapiel, Czerniejewo commune, Wielkopolska voivodeship (summary) [Electronic resource] / Mal. Andrałójć, Mir. Andrałójć, M. Tuszyński. – Mode of access: <http://www.muzarp.poznan.pl/en/activities/publications/published-in-cooperation-with-the-museum/early-medieval-hoard-from-kapiel-czerniejewo-commune/>. – Title from screen.
8. Bogucki M. Forged coins in early medieval Poland [Electronic resource] / M. Bogucki – Mode of access: http://www.academia.edu/502118/Forged_coins_in_early_medieval_Poland_2009 – Title from screen.
9. Malmer B. Den Svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995–1030 / B. Malmer. – Stockholm, 2010. – 350 s.

Кулешов С. Подражания европейским денариям VIII–XI веков как объект нумизматического исследования.

Статья посвящена наименее изученным нумизматическим объектам в отечественной специальной литературе – подражаниям европейским денариям, найденным, в частности, на украинских землях.

Ключевые слова: подражания, европейские денарии, монеты, нумизматика, исследования.

Kulieshov S. Imitations of the European Denard VIII-XI century as an object of numismatic research.

Article is devoted the least studied numismatical objects in the domestic special literature – to imitations European Denard, found, in particular, on the Ukrainian lands.

Key words: imitations, the European Denard, coins, numismatics, research.

Одержано 20.03.2013

Фото 1. Наслідування денарія Меровінгів. Вага - 1, 42 гр. Місце знахідки Київська область

Фото 2. Меровінгський денарій, що мав слугувати прототипом для наслідування, зображеному на Фото 1. Місто Марсель, VII-VIII століття

Фото 3. Наслідування денарія Лотаря I (Каролінги). Вага - 1, 21 гр. Місце знахідки Житомирська область

Фото 4. Наслідування візантійського міліарісія. Вага - 2, 48 гр. Місце знахідки Житомирська область

Фото 5. «Балтійське» або скандинавське наслідування пенні Етельреда II. Вага - 1, 25 гр. Місце знахідки Чернігівська область

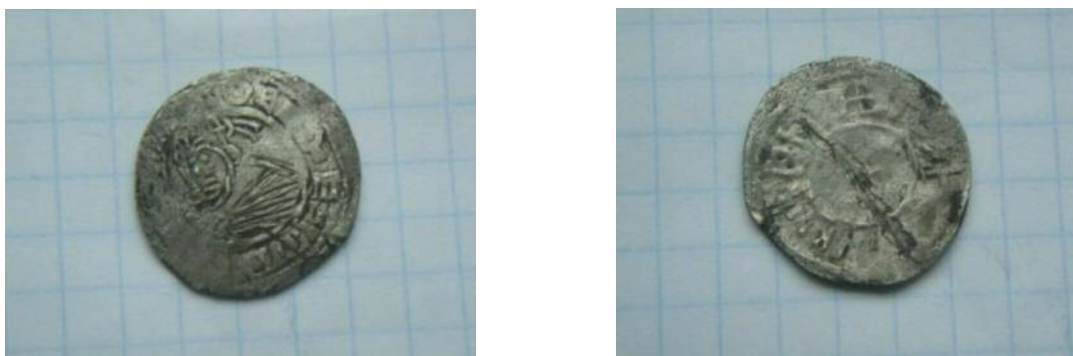

Фото 6. «Балтійське» (?) наслідування англо-саксонським монетам. Вага - 1, 80 гр. Місце знахідки Чернігівська область

Фото 7. Наслідування денарія Оттона III та Адельгейди. Вага - 1, 05 гр. Місце знахідки невідоме

Фото 3. Наслідування денарія Оттона III або Конрада II, карбованого у місті Майнц (?). Вага - 1, 00 гр. Місце знахідки Київська область

Фото 9. «Комбінований» тип наслідування денарія Оттона III та англо-саксонського денарія. Вага - 1, 21 гр. Місце знахідки невідоме

Фото 10. Наслідування денаріям баварських герцогів другої половини X століття. Вага 1, 05 гр. Місце знахідки Чернігівська область

Фото 11. Фальшований денарій з хрестами. Вага і місце знахідки невідомі

Фото 12. Фальшований денарій з хрестами. Вага - 0, 40. Місце знахідки Київська область

Фото 13. Денарій міста Дортмунд, що міг бути прототипом фальшованих денаріїв, зображених на фото 11 та 12

Фото 14. Фальшований денарій, що наслідує саксонський денарій, карбований у Йевері. Вага - 0,53 гр. Місце знахідки Полтавська область

Фото 15. Фальшоване наслідування «ранньої вендки». Вага - 1,26. Місце знахідки Житомирська область

Фото 16. Фальшоване наслідування денарія міста Кельн. Вага - 0,49. Місце знахідки Чернігівська область

Фото 17. Фальшоване наслідування денарія єпископа Бернольда. Вага - 0,65. Місце знахідки Київська область

Фото 18. Наслідування (фальшовані денарії?) з рунічними (?) написами. Вага верхнього – 1,10 гр.; вага нижнього – 0,85 гр.; вага 1/2 денарія - 0,95. Місце знахідки Івано-Франківська область